

2. Болдырев А.И. Эпилепсия у взрослых / А.И. Болдырев. – [2-е изд., перераб. и доп.] ; АМН СССР. – М. : Медицина, 1984. – 288 с.
3. Голубков О.З. К терапии хронических изменений психики у больных эпилепсией / О.З. Голубков // Вісник епілептології. – №1(1). – 2002. – С. 55-56.
4. Голубков О.З. Структура стойких изменений психики при эпилепсии / О.З. Голубков // Вісник епілептології. – № 2 (5-6). – 2003. – С. 3-15
5. Налчаджян А.А. Социально-психологическая адаптация личности / А.А. Налчаджян. – Ереван : Издат-во АН Армянской ССР, 1988. – 263 с.
6. Реан А.А. К проблеме социальной адаптации личности / А.А. Реан // Вестник СПб.ГУ, сер.6, 1995. – Вып. 3. – № 20. – С. 74-79.

УДК 378.1:37.015-159.923

ЗВ'ЯЗОК ПЕРЕЖИВАННЯ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ ТА АГРЕСИВНОГО РЕАГУВАННЯ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Ічанська О.М., Погорільська Н.І.

У статті представлено результати дослідження рівнів та специфіки переживання внутрішньоособистісних конфліктів у студентів-психологів та економістів НАУ, визначені особливості зв'язку переживання внутрішньоособистісних конфліктів та агресивного реагування у студентів-психологів на відміну від студентів-економістів.

Ключові слова: *внутрішньоособистісний конфлікт, емоційний дискомфорт, агресія, аутоагресія, гетероагресія, комунікативна агресивність.*

В статье представлены результаты исследования уровней и специфики переживания внутриличностных конфликтов у студентов-психологов и экономистов НАУ, выявлены особенности связи переживания внутриличностных конфликтов и агрессивного реагирования у студентов-психологов в отличие от студентов-экономистов.

Ключевые слова: *внутриличностный конфликт, эмоциональный дискомфорт, агрессия, аутоагрессия, гетероагрессия, коммуникативная агрессивность.*

In the article the results of research of levels and specific of experiencing of vnutrishneosobistisnikh conflicts are presented for students-psychologists and economists of NAU, certain features of the zv'yazku experiencing of

vnutrishneosobistisnikh conflicts and aggressive reacting for students-psychologists unlike students-economists.

Keywords: *vnutrishneosobistisniy conflict, emotional discomfort, aggression, self-aggression, geteroagresiya, communicative aggressiveness.*

Постановка проблеми. Важливість розробки проблеми внутрішньоособистісних конфліктів зумовлена тим, що вона належить до найважливішого розділу психології особистості, у якій порушуються питання співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, позитивного і негативного. Разом із тим, незважаючи на пильний інтерес до проблеми конфліктів особистості, до цих пір відсутні розробки вирішення даного питання в цілому, в тому числі і дослідження зв'язку переживання внутрішньоособистісного конфлікту і агресивного реагування. У той же час, теоретичні і практичні розробки за даною проблемою важливі для психолого-педагогічної та соціальної практики, консультування та психотерапії, що робить теоретичний і емпіричний аналіз проблеми внутрішньоособистісного конфлікту в психології актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як засвідчує вивчення спеціальної психологічної літератури, проблема внутрішньоособистісних конфліктів останнім часом викликає значний інтерес у дослідників. Спроби вивчення внутрішньоособистісного конфлікту хоч і мають велику історію, все ж не привели до формування єдиного погляду щодо природи його походження.

У вітчизняній психології основоположником вивчення внутрішньоособистісних проблем можна назвати В. М. М'ясищева. Він відзначає, що внутрішньоособистісний конфлікт виникає частіше за все на ґрунті зіткнення бажань особистості і дійсності, яка їх не задовольняє [7].

Б.В. Зейгарнік, Б.С. Братусь розглядають внутрішньоособистісний конфлікт через розбіжність між "Я-реальним" і "Я-ідеальним", коли в протиріччя вступають відносини, які людина реально здійснює в своєму житті, і відносини, які вона могла б здійснити в ідеалі [5].

Ф.Є. Василюк розрізняє два основних конфлікти: перший викликаний суперечностями, у яких тенденції протилежні за змістом, а в другому – протиріччя несумісні за умовами місця і часу. Внутрішньоособистісний конфлікт учений визначає як патологічне явище психічної життя, але при цьому підкреслює, що не всяке протиріччя досягає конфлікту [2].

У дисертаційній роботі "Внутрішньоособистісний конфлікт держслужбовця і акмеологічний підхід до його вирішення" В.О. Жданов дослідив значення особистісних якостей, які як ускладнюють, так і полегшують процес переживання внутрішньоособистісних конфліктів; вста-

новив роль володіння знаннями, уміннями і навичками конструктивної взаємодії для переживання внутрішньоособистісних конфліктів [4].

Ю.Н. Юрлов у роботі "Внутрішньоособистісні конфлікти курсантів вищого військового училища та їх вирішення" (1996) досліджував психологічні чинники, що впливають на перебіг та особливості внутрішньоособистісних конфліктів курсантів, проаналізував чинники, що негативно впливають на психічний стан курсантів [9].

Лебеденко О.В. розглянув у своїй роботі вплив внутрішньоособистісних конфліктів на ефективність професійної діяльності машиністів локомотивів, виявив причини виникнення внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності даної групи [6].

Герасімова Н.Є. виявила структуру та зміст внутрішньоособистісних конфліктів студентів у процесі їх адаптації до умов вищого навчального закладу, визначила джерела їх дезадаптаційних чинників та механізми психологічних захистів, які знаходять своє відображення у внутрішньоособистісних конфліктах студентів [3].

Серед робіт необхідно відмітити дослідження Букіної Г.А., у якому визначено особливості динаміки внутрішньоособистісних конфліктів у процесі професійного навчання студентів-психологів, значущі для розвитку наукових уявлень про закономірності та фактори професійного становлення психолога [1].

Усі ці розробки спрямовані на збагачення методологічних і теоретичних передумов, які можуть бути покладені в основу теорії внутрішньоособистісної конфліктності. Однак, концептуалізація поняття внутрішньоособистісної конфліктності у зв'язку з агресивним реагуванням дозволяє нам виділити власний напрямок дослідження.

Постановка завдання. Мета роботи полягала у визначенні особливостей зв'язку переживання внутрішньоособистісних конфліктів та агресивного реагування у студентів-психологів.

Досягнення визначеної мети включало низку наступних завдань:

1) визначити рівні та специфіку переживання внутрішньоособистісного конфлікту у студентів гуманітарних та технічних спеціальностей (психологів та економістів);

2) визначити показники агресивного реагування у студентів гуманітарних та технічних спеціальностей (психологів та економістів);

3) провести кореляційний аналіз показників переживання внутрішньоособистісного конфлікту і агресивного реагування у студентів-психологів;

4) виявити особливості зв'язку переживання внутрішньоособистісних конфліктів та агресивного реагування у студентів-психологів на відміну від студентів-економістів.

Дослідження було проведене за допомогою методик: опитувальник "Рівень співвідношення "цінності" та "доступності" в різних життєвих сферах" (РСЦД) Фанталової О.Б., "Сім станів" Фанталової О.Б., шкала оцінки дискомфорту Фанталової О.Б., "Агресивна поведінка" Ільїна Є.П. та Ковальова П.А., "Ауто- і гетеро агресія" Ільїна Є.П., "Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності" Бойка В.В., "Тест руки" Вагнера Е.

Вибірка дослідження: 70 студентів п'ятих курсів НАУ (35 студентів-психологів та 35 студентів-економістів).

Виклад основного матеріалу дослідження. У першу чергу зупинимося на аналізі результатів респондентів щодо рівня внутрішнього конфлікту.

Таблиця 1

Показники рівнів внутрішнього конфлікту у студентів-психологів

Рівень внутрішнього конфлікту	Абс.	У відсотках (%)
Високий	7	20
Середній	13	37,1
Низький	15	42,9

Отже, у 7 (20%) студентів-психологів виявлено високий рівень дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері, який свідчить про ступінь незадоволеності наявною життєвою ситуацією, про блокаду основних потреб, внутрішній дискомфорт. У 13 (37,1%) студентів-психологів спостерігається середній рівень дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері, що говорить про те, що існує розбіжність між "хочу" і "можу", яка викликає внутрішній конфлікт, але він не настільки гострий і включає меншу кількість розбіжностей за сферами. У 15 (42,9%) студентів-психологів виявлено низький рівень дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері: бажання збігаються з можливостями і сприяють гармонійному розвитку особистості, не викликаючи внутрішніх протиріч.

Подібні тенденції представлені і у вибірці студентів-економістів, відповідно до вище вказаних рівнів внутрішньої конфліктності показники мають наступний вигляд: 22,9%, 45,7% та 31,4% вибірки.

З точки зору встановлення причин внутрішніх конфліктів було виявлено, що найбільше внутрішній конфлікт спостерігається у студентів-психологів та студентів-економістів за цінностями: "Професійний успіх" (11% та 13% вибірки), "Пізнання інших та навколишнього світу" (11% та 13%), "Наявність коханої людини" (11% та 13%) та "Матеріальне забезпечення" (17% та 13%).

Таблиця 2

Показники рівня емоційного дискомфорту у студентів

Студенти-психологи			Студенти-економісти		
Рівень дискомфорту	Абс.	У відсотках (%)	Рівень дискомфорту	Абс.	У відсотках (%)
Виражений	7	20	Виражений	5	14,3
Слабко виражений	10	28,6	Слабко виражений	7	20
Відсутній	18	51,4	Відсутній	23	65,7

Таким чином, 7 (20%) студентів-психологів та 5 (14,3%) студентів-економістів визначили свій стан як стан вираженого дискомфорту. У всіх психологів суб'єктивне відчуття свого стану збігається з отриманими результатами за методикою РСЦД. Три ж студенти-економісти оцінили свій стан як стан дискомфорту, насправді маючи низький рівень дезінтегрованості в мотиваційно-особистісній сфері. Натомість 10 (28,6%) респондентів-психологів та 7 (20%) респондентів-економістів оцінили свій стан як стан слабо вираженого дискомфорту, хоча у трьох психологів, виходячи з попередніх результатів, явно виражений внутрішній конфлікт, як і у п'яти економістів. Водночас 18 (51,4%) студентів-психологів і 23 (65,7%) студенти-економісти охарактеризували свій стан як стан відсутності внутрішнього дискомфорту, але у 4 психологів і 8 економістів спостерігається високий рівень дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері (за результатами методики (РСЦД)).

Таблиця 3

Рівні прояву видів агресії у студентів

Студенти-психологи			Студенти-економісти		
Види агресії	Рівні	У відсотках (%)	Види агресії	Рівні	У відсотках (%)
Пряма вербальна агресія	Високий	25,7	Пряма вербальна агресія	Високий	5,7
	Середній	57,2		Середній	71,4
	Низький	17,1		Низький	22,9
Непряма вербальна агресія	Високий	11,4	Непряма вербальна агресія	Високий	5,7
	Середній	65,7		Середній	54,3
	Низький	22,9		Низький	40
Непряма фізична агресія	Високий	5,7	Непряма фізична агресія	Високий	5,7
	Середній	37,1		Середній	22,9
	Низький	57,2		Низький	71,4
Пряма фізична агресія	Високий	2,9	Пряма фізична агресія	Високий	5,7
	Середній	42,9		Середній	34,3
	Низький	54,2		Низький	60

Таку розбіжність суб'єктивної оцінки і об'єктивної картини наявного стану у респондентів можна пояснити залученням у цей процес

механізмів психологічного захисту, які і спотворюють суб'єктивне бачення реальної ситуації. Бачимо, що у студентів-психологів результати є більш узгодженими, які підтверджують реально наявний рівень внутрішнього конфлікту.

Зважаючи на отримані результати, можна сказати, що високий рівень прямої вербальної агресії виражений у 9 (25,7%) респондентів серед студентів-психологів, а також у 2 (5,7%) респондентів-економістів, що свідчить про схильність до використання образ та вербальних форм приниження іншого. У 20 (57,2%) психологів і 25 (71,4%) економістів – середній рівень, а в 6 (17,1%) психологів та 8 (22,9%) економістів – низький рівень прямої вербальної агресії.

Показник непрямої вербальної агресії на високому рівні виражений у 4 (11,4%) студентів-психологів та 2 (5,7%) студентів-економістів, що вказує на використання ними звинувачень або погроз одноліткам, які здійснюються у різних висловлюваннях. Середній рівень вираженості даного показника представлений у 23 (65,7%) психологів та 19 (54,3%) економістів. І у 8 (22,9%) респондентів гуманітарного профілю й у 14 (40%) респондентів технічного профілю наявний низький рівень непрямої вербальної агресії.

Показник непрямої фізичної агресії на високому рівні виражений у 2 (5,7%) психологів та 2 (5,7%) економістів, що говорить про спрямованість агресії на завдання будь-якої матеріальної шкоди іншому через безпосередні фізичні дії. Наприклад, руйнування результатів діяльності іншого, знищення і псування чужих речей. У 13 (37,1%) психологів та 8 (22,9%) економістів – середній рівень непрямої фізичної агресії, і у 20 (57,2%) психологів й 25 (71,4%) економістів спостерігається низький рівень даного показника.

Показник прямої фізичної агресії на високому рівні наявний у 1 (2,9%) психолога та 2 (5,7%) економістів. Такий результат характеризується тим, що говорить про використання респондентами безпосереднього нападу на іншого й завдання йому фізичного болю та приниження. Символічна агресія являє собою погрози і залякування, реальна агресія – безпосередній фізичний напад (бійка). Серед 15 (42,9%) психологів та 12 (34,3%) економістів спостерігається середній рівень прямої фізичної агресії, а в 19 (54,2%) психологів 21 (60%) економіста – низький рівень даного показника.

У студентів-психологів, як і в студентів-економістів, переважає вираження непрямої вербальної агресії – 40% і 42% відповідно. Також у психологів присутнє вираження непрямої фізичної агресії (10%), а показники прямої фізичної агресії більші в економістів (33%).

Таблиця 4

Показники ауто- і гетеро агресії у студентів

Студенти-психологи			Студенти-економісти		
Показник	Абс.	У %	Показник	Абс.	У %
Аутоагресія	8	22,9	Аутоагресія	15	42,9
Гетероагресія	27	77,1	Гетероагресія	20	57,1

Можна виділити дві групи респондентів. Перша – ті, у яких більше виражений показник аутоагресії (8 (22,%) психологів та 15 (42,9%) економістів), що свідчить про домінування активності, націленої (усвідомлено або неусвідомлено) на заподіяння собі шкоди у фізичній та психічній сферах. Аутоагресія проявляється в самозвинуваченні, самоприниженні, нанесенні собі тілесних ушкоджень, саморуйнівній поведінці (пияцтві, алкоголізмі, наркоманії, ризикованій сексуальній поведінці, виборі екстремальних видів спорту, небезпечних професій). Друга група – ті, у яких домінує показник гетероагресії – 27 (77,1%) психологів і 20 (57,1%) економістів. Зважаючи на отримані результати, можна сказати, що у психологів показник аутоагресії виражений меншою мірою, ніж у економістів, а показник гетероагресії – навпаки.

Таблиця 5

Показники комунікативної агресії у студентів

Студенти-психологи			Студенти-економісти		
Рівень агресії	Абс.	У відсотках (%)	Рівень агресії	Абс.	У відсотках (%)
Високий	0	0	Високий	0	0
Підвищений	6	17,1	Підвищений	2	5,7
Середній	16	45,7	Середній	14	40
Низький	12	34,3	Низький	19	54,3
Відсутній	1	2,9	Відсутній	0	0

Високий рівень агресії не виражений ні у психологів, ні в економістів, підвищений рівень агресії наявний у 6 (17,1%) психологів та 2 (5,7%) економістів, середній рівень – у 16 (45,7%) психологів та 14 (40%) економістів, низький рівень агресії спостерігається у 12 (34,3%) психологів та 19 (54,3%) економістів. Прояви агресії свідчать про наявність у респондентів мотивованої деструктивної поведінки, що завдає фізичної шкоди людям чи викликає у них психологічний дискомфорт; поведінки, націленої на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного ставлення.

Наведемо результати кореляційного аналізу показників за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона для вибірки студентів-психологів.

Прямі зв'язки виявлені між рівнем дискомфорту (РД) і непрямою вербальною агресією (,458**), прямою фізичною агресією (,337*),

аутоагресією (,459**), задоволенням від агресії (,499**), самозвинуваченням (,373*), схильністю до відображення агресії (,371*), ритуалізацією агресії (,418*), спонтанністю агресії (,435**), розплатою за агресію (,403*), індексом агресії (,487**) та показником агресивної поведінки (,464**).

За допомогою кореляційного аналізу було виявлено, що чим більше виражений внутрішньоособистісний конфлікт, тим вище показники непрямой вербальної агресії (,344*), аутоагресії (,425*), задоволення від агресії (,498**) і індекс агресії (,358*).

Тобто наявність внутрішньоособистісного конфлікту в особистості негативно впливає на глобальне ставлення до свого "Я", а також знижує самоповагу, аутосимпатію, самоінтерес, самоприйняття та саморозуміння у особистості, що свідчить про зниження внутрішньої послідовності, самовпевненості, віри в свої сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей контролювати власне життя і розуміти самого себе, відсутність довіри до себе і позитивної самооцінки, бачення в собі переважно недоліків, низьку самооцінку, готовність до самозвинувачення.

За наявності внутрішньоособистісного конфлікту також підвищується рівень агресивного реагування, а саме непряма вербальна і пряма фізична агресія, задоволення від агресії, ритуалізація, спонтанність агресії, розплата за агресію, також зростають аутоагресія, самозвинувачення.

Опишемо встановлені значущі зв'язки для вибірки студентів-економістів. Чим більше виражений внутрішньоособистісний конфлікт, тим більше показники непрямой вербальної агресії (,504**), прямої фізичної агресії (,365*), провокації агресії в оточуючих (,483**), спонтанності агресії (,357*), схильності до відображеної агресії (,389*), задоволення від агресії (,612**) та самозвинувачення (,358*), а також індекс агресії (,538**).

Переживання внутрішньоособистісного конфлікту у студентів-економістів сприяє підвищенню агресивного реагування, а саме непрямой вербальної та прямої фізичної агресії, аутоагресії, анонімної агресії та призводить до появи задоволення від агресії, спонтанності виникнення агресії, схильності до відображеної агресії, розплати за агресивну поведінку і провокації агресії в оточуючих. Виникає також самозвинувачення, нездатність гальмувати агресію в економістів також залишається високою.

Висновки

1. Для переважної більшості студентів (37,1% студентів-психологів та 45,7% студентів-економістів) характерний середній рівень дез-

інтеграції в мотиваційно-особистісній сфері або ж низький рівень дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері (відповідно 42,9% та 31,4% вибірки). Також не виявлено значних відмінностей щодо причин переживання внутрішньої конфліктності, тобто цінностей, що провокують переживання дезінтеграції в силу розбіжності між бажаним та можливим, оскільки вони для груп виявилися спільними щодо частоти вираження: "Професійний успіх" "Пізнання інших та навколишнього світу", "Наявність коханої людини", "Матеріальне забезпечення". Тобто суттєвої різниці між результатами студентів-психологів та студентів-економістів не виявлено, що може бути спричинене віковими особливостями, спільними для обох груп.

2. Найбільш вираженими у психологів виявилися такі показники агресії: спонтанність агресії (18%), невміння переключати агресію на діяльність чи неживі предмети (18%), анонімна агресія (18%) та схильність до відображеної агресії (28%). Найбільш вираженими в економістів є такі показники агресії: спонтанність агресії (17%), невміння переключати агресію на діяльність чи неживі предмети (17%), схильність до відображеної агресії (17%) та розплата за агресію (21%). Таким чином, виходячи з наведених даних, можна сказати, що у психологів відсутні нездатність гальмувати агресію, провокація агресії у оточуючих та задоволення від агресії (на відміну від економістів).

3. Встановлено, що за наявності внутрішньоособистісного конфлікту, в залежності від його рівня, у студентів-психологів підвищується рівень агресивного реагування, а саме непряма вербальна і пряма фізична агресія, задоволення від агресії, ритуалізація, спонтанність агресії, розплата за агресію, також зростають аутоагресія, самозвинувачення.

4. У студентів-психологів, на відміну від економістів, внутрішньоособистісний конфлікт не викликає анонімної агресії та не сприяє виникненню провокації агресії в оточуючих і схильності до відображеної агресії. У студентів-психологів відсутня нездатність гальмувати агресію, на відміну від студентів-економістів. Але у психологів значно більше, ніж у економістів, під час переживання внутрішньоособистісного конфлікту виражені аутоагресія та ритуалізація агресії.

Перспектива подальшого дослідження даної проблеми полягає в розробці комплексних психотехнологій, які будуть спрямовані на вирішення внутрішньоособистісного конфлікту, зниження проявів негативних психологічних та соціально-психологічних факторів, допоможуть забезпечити внутрішньоособистісну стійкість і, таким чином, будуть сприяти зниженню агресивного реагування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Букина А.А. Динамика внутриличностных конфликтов студентов-психологов в процессе обучения в вузе : дисс. ... канд. психол. наук / А.А. Букина. – Ставрополь, 2005.
2. Василюк Ф.Е. Психология переживания / Ф.Е. Василюк. – М. : МГУ, 1984. – 200 с.
3. Герасимова Н.Є. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук / Н. Є. Герасимова. – К., 2004.
4. Жданов В.О. Внутриличностный конфликт госслужащего и акмеологический подход к его разрешению : дисс. ... канд. психол. наук / В.О. Жданов. – М., 2000.
5. Зейгарник Б.В. Очерки по психологии аномального развития личности / Б.В. Зейгарник, Б.С. Братусь. – М. : МГУ, 1980. – 159 с.
6. Лебеденко А.В. Влияние внутриличностных конфликтов на эффективность профессиональной деятельности машинистов локомотивов : дисс. ... канд. психол. наук / А.В. Лебеденко. – М., 1996.
7. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избранные психологические труды / В.Н. Мясищев. – М. : Наука, 1995. – 250 с.
8. Фанталова Е.Б. Диагностика и психотерапия внутреннего конфликта / Е.Б. Фанталова. – Самара : ИД "Бахрах", 2001. – 62 с.
9. Юрлов Ю.Н. Внутриличностные конфликты курсантов высшего военного училища и их разрешение : дисс. ... канд. психол. наук / Ю.Н. Юрлов. – М., 1996.

УДК 159.9 (075.8)

МОДЕРНІ ОНТОГЕНЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДИНАМІЧНИХ АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ "Я-КОНЦЕПЦІЇ"

Католик Г.В.

У статті розглядаються різноманітні підходи до формування Я-концепції та пропонується авторська модель формування Я-концепції дитячого психотерапевта в контексті онтогенетичного підходу та навчального професійного простору.

Ключові слова: Я-концепція, Я-образ, когнітивна складова, емоційно-оцінювальна складова, вчинково-креативна складова, ціннісно-орієнтована складова, пренатальна самість, постнатальна самість, ідентичність, онтогенез, часопросторовий вимір.